

Микола Близняк

КНЯЗІ ОСТРОЗЬКІ ТА ЇХНЄ РОДОВЕ ГНІЗДО В ПУБЛІКАЦІЯХ СПІВРОБІТНИКІВ ОСТРОЗЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ (1950-1980-ТІ РОКИ)

Представники аристократичного дому князів Острозьких залишили помітний слід в історії Східної Європи доби середньовіччя та початків нового часу. Одні з наймогутніших магнатів Великого князівства Литовського і Речі Посполитої, Острозькі впливали на різні сфери життя цих держав, починаючи від політики та економіки й завершуючи культурою. Немає, отже, нічого дивного в тому, що минуле династії привертало значну увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників. Результатом цього зацікавлення стала поява ґрунтовних наукових робіт, присвячених князям на Острозі. Втім, інтерес до відомих постатей минулого плекали й історики-аматори. У їхніх науково-популярних розвідках діяльність представників роду часто розглядалася в локальному контексті, у світлі історії міст і сіл, якими Острозькі володіли. Особливе місце у цьому бібліографічному секторі займав “домонархальний град”, столиця княжої династії. В радянські часи більшість текстів про Остріг і Острозьких вийшла з-під пера авторів, які за “покликом душі” чи волею долі місцем своєї праці обрали Острозький краєзнавчий музей¹. Мета цієї статті – здійснити першу спробу огляду їхнього доробку.

У досліджуваній період краєзнавчий музей, що, як і раніше, знаходився на Замковій горі², продовжував виконувати культурно-просвітницьку функцію. Завдання це було і легким, і складним водночас. Легким, оскільки в закладі зберігалось чимало предметів старовини, а завдяки наполегливій праці попередніх поколінь вчених та краєзнавців історія міста і його власників була представлена широкою палітрою робіт, у тому числі

¹ Заснований у 1916 році, заклад носив назву історичного (1940-1950) і краєзнавчого (1950-1981) музею. 1981 року ансамбль архітектурних пам’яток Острога та його околиць отримав статус Державного історико-культурного заповідника (далі скорочення: ДІКЗО). У 1985 р. до його структури увійшов тоді ж створений Музей книги і друкарства. Для зручності вживатимемо у тексті назву “Острозький краєзнавчий музей” щодо всього окресленого періоду.

² Замкова гора у ХІХ ст. йменувалася місцевими мешканцями “Судовою горою”, бо тут певний час розташовувалися установи Острозького повітового суду, див. Острозький краєзнавчий музей. Путівник / Підг. Г.Р. Равчук. – Львів, 1960. – С. 16. Йосип Новицький у своїх науково-популярних текстах називав її ще і “Сторожевою горою”, див. *Новицький І.В.* Острожский Богоявленский собор // Воскресное чтение. – 1929. – № 30. – С. 482-483.

монографічного характеру. З іншого боку, встановлення в Острозі радянської влади (1939 р., удруге в 1944 р.) вимагало від працівників профільних установ докорінної заміни “ідеологічних шаблонів”. Відвідувачам музею, як і читачам його друкованої продукції, уже не можна було розповідати про Остріг як про фортпост російської, польської чи української культури, “Богохранимий град” та столицю “благочестивих князів Острозьких”. Як і по всюду в республіці, на зміну національній та релігійній фразеології прийшла радянська, загальносоюзна³. У розповіді про минуле головний наголос тепер робився на “класову боротьбу” і події, що передували більшовицькій революції. Історія міста XVI – початку XVII ст. не стала і не могла стати темою першого плану, однак за іронією, саме ця доба була періодом найбільшого розквіту Острога. Оминути її увагою було годі. Залишався єдиний шлях – “правильно” розставляти акценти. Музейникам доводилося реалізовувати свою місію у рамках можливого і дозволеного владою.

Коло осіб, які у своїх роботах торкалися історії пізньосередньовічного та ранньомодерного Острога, було доволі широким і включало Йосипа Новицького (1878-1964), Григорія Равчука (1895-1986), Олексія Фрідріха (1922-1976), Петра Андрухова (1924-1996), Анатолія Хведася (1945-2017), Ярославу Бондарчук (Халецьку), Олексія Халецького та Світлану Позіховську. З-під їхнього пера виходили тексти, що друкувалися у місцевій та обласній пресі, республіканських часописах та з’являлися окремими виданнями у вигляді науково-популярних книг, брошур та путівників. Життєвий шлях і друкована спадщина перелічених осіб уже частково вивчені⁴. У цьому дослідженні важливо з’ясувати, які сюжетні лінії та події, дотичні історії роду князів Острозьких та Острога, були представлені ними широкій аудиторії.

Почати виклад варто з постаті знаного острозького краєзнавця й археолога *Йосипа Новицького*, випускника Московського археологічного інституту,

³ Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.). – Київ, 1999. – С. 40-41.

⁴ Йдеться здебільшого про дослідження життєвого і творчого шляху окремих співробітників музею, див. *Ковальський М.* Етюди з історії Острога: Нариси. – Острог, 1998. – С. 179-183; *Бондарчук Я.* Йосиф Новицький // *Острозькі просвітники XVI-XX ст.* / Редкол.: Пасічник І.Д., Ковальський М.П., Кулаковський П.М. та ін. – Острог, 2000. – С. 193-202; *Близняк М.* Григорій Равчук // *Острозькі просвітники XVI-XX ст.* / Редкол.: Пасічник І.Д., Ковальський М.П., Кулаковський П.М. та ін. – Острог, 2000. – С. 209-221; *Близняк М.* Життя та наукова діяльність Григорія Романовича Равчука (1895-1986) // *Наукові записки. Історичні науки* / Редкол.: І.Д. Пасічник, М.П. Ковальський, В.В. Трофимович та ін. – Острог, 2000. – Вип. 1. – С. 142-150; *Близняк М.* Острозький музейник, краєзнавець, етнолог Григорій Равчук // *Історія музейництва, пам’яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в м. Острозі і на Волині.* Наук. збірник. Острог, 2006. – Вип. 1. – С. 38-50; *Кушнір М.* Петро Андрухов // *Острозькі просвітники XVI-XX ст.* / Редкол.: Пасічник І.Д., Ковальський М.П., Кулаковський П.М. та ін. – Острог, 2000. – С. 222-227; *Смирнов А. О.* Фридрих – краєзнавець і педагог // *Життя і слово.* – Острог, 1997. 16 серп.; *Смирнов А. О.* Фридрих – краєзнавець і педагог // *Матеріали VII-IX Острозької конференції “Острог на порозі 900-річчя” 1996-1998 роки.* – Остріг, 2000. – С. 137-139.

який походив зі старовинної дворянської родини. З 1917 р. він безвизно проживав в Острозі і свою долю пов'язав з місцевим музеєм⁵. У 1920-1930-х роках невтомно збирав матеріали для його експозиції⁶, здійснював реєстрацію усіх виявлених пам'яток старовини та мистецтва, реалізовував нагляд за пам'ятками архітектури, провадив археологічні розкопки на території міста і його околиць (зокрема, вивчав об'єкти XVI-XVII ст.)⁷.

Й. Новицький активно публікував результати своїх досліджень у популярних та наукових виданнях, зокрема, рекламував острозьку старовину на сторінках варшавського церковного щотижневика "Воскресное чтение"⁸ у міжвоєнний період. На думку Миколи Ковальського, ці тексти свідчать не лише про досконале оволодіння навичками популяризатора, але й про значний науковий потенціал автора⁹. Новицький залучав у роботу джерела, що раніше не привертали уваги вчених. Так, готуючи популярний текст про Лжедмитрія I, він використав рукописи з архіву Дерманського монастиря¹⁰. Були у доробку історика й чисто наукові праці, як от публікація інвентаря ординатської частини Острожчини 1708 р.¹¹ До 1925 р. Новицький був тісно

⁵ Бондарчук Я. Йосиф Новицький. – С. 193-195.

⁶ Збиральницьку і пошукову роботу Й. Новицький продовжив і у подальші роки; зокрема, завдяки його наполегливості й сміливості в роки нацистської окупації було врятовано численні єврейські старожитності (сувої торі, книги, підсвічники тощо). На цю тему див. *Завадська О.* Зі щоденника Йосипа Владиславовича Новицького (20 червня – 19 вересня 1919 р.) // *Острозький краєзнавчий збірник / Ред. група: М. Манько, М. Данилюк, О. Гладуненко та ін. – Острог, 2004. – Вип. 1. – С. 41-42; Бондарчук Я.В.* Дослідник рідного краю Ю.В. Новицький // *Велика Волинь: минуле і сучасне. Тези регіональної наукової конференції 14-16 листопада 1991 року. – Рівне, 1991. – С. 32-33; Бондарчук Я. Йосиф Новицький. – С. 194, 197.*

⁷ Бондарчук Я. Йосиф Новицький. – С. 197.

⁸ Огляд його публікацій та бібліографію див. *Бондарчук Я. Йосиф Новицький. – С. 198; Ковальський М.* Етюди з історії Острога. – Острог, 1998. – С. 184-197.

⁹ *Ковальський М.* Етюди з історії Острога. – Острог, 1998. – С. 186. Микола Ковальський "особисто знав протягом багатьох років Й. Новицького". Див. Там само. – С. 191. Власне Й. Новицький і прищепив майбутньому ученому інтерес до історії, який разом із тим у 1944-1946 рр. проводив йому приватні заняття з англійської мови. У серпні – вересні 1950 р. М. Ковальський як науковий співробітник Острозького краєзнавчого музею систематизував та інвентаризував матеріали археологічних розкопок під керівництвом директора закладу Й. Новицького. Про це детальніше див. *Ковальський М.П.* Історик та історіографія // *Дніпропетровський історико-археографічний збірник. На пошану професора Миколи Павловича Ковальського. Дніпропетровськ, 1997. – С. 20-21; Трофимович В., Мельник О.* Життя заради науки (до 85-річчя з дня народження видатного українського історика Миколи Ковальського) // *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія: Історичні науки. – Острог, 2012. – Вип. 22. – С. 55.*

¹⁰ *Ковальський М.* Етюди з історії Острога: Нариси. – Острог, 1998. – С. 187-188.

¹¹ *Osiadłość miasta Ostroga anno 1708 / Wyd. J. Nowicki // Rocznik Wołyński. – Równe, 1938. – Т. 7. – С. 179-228.* На думку окремих дослідників, публікований документ хибує з точки зору наявності у ньому низки неточностей. Тут слід мати на увазі, що історик глибоко знав історію Острога та документальні комплекси з історії міста попередніх часів – XVI і XVII ст.: Детальніше про це див. *Бируж М.* Йосиф Владиславович Новицький як археограф // *Історія музейництва, пам'яток охоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині. Науковий збірник. – Острог, 2009. – Вип. 2. – С. 132, 133.*

пов'язаний з діяльністю музею в Острозі, в тому числі і як член пам'яткоохоронних товариств міста. В цьому ж році, не порозумівшись з владою, він створив власний регіональний музей, який функціонував до 1939 року¹².

З приходом радянської влади у вересні 1939 р. Йосиф Владиславович знову став працювати в Острозькому краєзнавчому музеї. В роки нацистської окупації він очолював цю установу, активно проводив археологічні дослідження. Йому вдалося здійснити розкопки на Замковій горі, зокрема, в Богоявленській церкві (служувала усипальницею представників роду Острозьких), про що написав у рівненській газеті “Волинь” один із острозьких вчителів Микола Габіт¹³. “Співпраця” з німцями в окупованому місті через обіймання посад острозького старости, а також директора місцевого історичного музею наклала відбиток на подальшій професійній праці історика. Саме тому після повернення радянської влади Й. Новицький, хоч і unikнув судового переслідування за колабораціонізм¹⁴, уже не зміг оприлюднити жодного зі своїх текстів. З робіт, які так і не дочекалися публікації, можна згадати незбережені “Хронологію м. Острога та кн. Острозьких” та матеріали до студій над острозькою некрополістикою, а також частково оприявлені ще в міжвоєнний період збірки легенд краю¹⁵. Можна припустити, що цей список “шухлядних” праць був ширший, однак на разі прямих доказів цьому у нашому розпорядженні немає. Пропрацювавши кілька років в музеї, у 1951-му Йосип Новицький був звільнений за неприхильне ставлення до радянського ладу¹⁶. Попри це, він і надалі вважався патріархом Острогiani і решту життя консультував багатьох своїх молодших колег, для яких залишався беззаперечним авторитетом. Серед цих останніх спеціальної згадки заслуговує історик та етнолог, музейник *Григорій Равчук*.

Г. Равчук народився в Борисові під Острогом у сім'ї заможних селян¹⁷. З точки зору радянської системи таке походження автоматично накладало

¹² *Бондарчук Я.* Йосиф Новицький. – С. 196-197.

¹³ *Габіт М.* Наукові досліди в Острозі // Волинь. – Рівне, 1943. – № 11. 11 лют. Публікація базувалася головним чином на інформації, що її автор отримав від директора Острозького історичного музею Й. Новицького. Про це детальніше див. *Ковальський М.* Етюди з історії Острога: нариси про освітян ХХ ст. / упоряд. М.Б. Близняк. Житомир: Видавець О.О. Євенок, 2019. – С. 211-212.

¹⁴ За деякими даними, музейник приятелював із міністром закордонних справ УРСР Дмитром Мануїльським (1883-1959), який був вихованцем Острозької гімназії. Після війни цей високопоставлений партійний діяч відвідував музей і пропонував острожанину переїхати до Києва (зі спогадів співробітниці музею Лариси Мазуренко, записаних у липні 2023 р.).

¹⁵ *Ульяновський В.* Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. – Київ, 2012. – С. 42; *Ковальський М.* Етюди з історії Острога. – С. 180, 190-191.

¹⁶ На одному з обласних з'їздів представників культури Новицький наважився критично висловитися з приводу політики колективізації, див. *Бондарчук Я.* Йосиф Новицький. – С. 200.

¹⁷ Село Борисів – тепер у Плужненській сільській громаді Шепетівського району Хмельницької області, а у XVI – першій половині XVII ст. замкове село в складі Острозької волості.

на досьє людини печатку “неблагонадійності”. Освіту майбутній музейник отримав на історичному відділенні історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира (1918). У 1920-х вчителював на Богуславщині і в рідному селі, а з 1923 р. працював секретарем острозького товариства “Просвіта”¹⁸. Активним членом організації був і його батько Роман, що засвідчено відповідними документами¹⁹. 1924-го молодий освітянин перейшов на нове місце праці – у місто Бровари, що на Київщині. Оче-видно, його сміливо можна віднести до тих інтелектуалів, які щиро повірили у гасла українізації. Таким чином, вкотре перетнувши кордон, він активно долучився до культурно-овітньої діяльності. Тут він став учителем української мови та літератури. Новий період біографії Равчука тісно пов’язаний з етнографічними студіями, результати яких він публікував на сторінках фахових наукових видань²⁰. Перші проби пера припали на другу половину 1920-х, коли вітчизняна інтелігенція, як вже було відзначено вище, щиро повірила у наміри радянської влади розбудувати національну справу. Втім, як відомо, політика коренізації тривала недовго. У 1930-х героя цієї розповіді спіткала доля багатьох інших представників української інтелігенції – він був репресований і засланий до Сибіру.

Після завершення терміну покарання Г. Равчук повернувся до рідного Борисова (1944) і почав шукати роботу. Через кілька років колишній освітянин влаштувався в Острозькому краєзнавчому музеї. Спочатку працював рахівником (1949), потім отримав ставку наукового співробітника (1956)²¹. Як бачимо, формальне повернення до інтелектуальної роботи відбулося, коли Равчукові було вже за шістьдесят. Утім, існують підстави вважати, що перші тексти на історичну тематику музейник підготував ще до здобуття посади наукового співробітника. У серпні 1953 р. він завершив роботу над нарисом “Пам’ятні події на Волині в роки Визвольної війни 1648-1654 рр.”²². Текст готувався до ювілею так званого “300-річчя возз’єднання

¹⁸ Близняк М. Григорій Равчук. – С. 211.

¹⁹ Державний архів Рівненської області. – Ф. 100, оп. 1, спр. 763, арк. 95. У 1965 р. начальник слідчого управління з міста Хмельницького майор Шитіков подавав запит до Держархіву Рівненської області щодо постаті батька Григорія (Романа Равчука) на предмет його належності до контрабандистів і агентів колишніх польських розвідувальних органів. Відповідь була негативною. Утім, жителі села, з якого походила родина Равчуків, схоже, таки регулярно переходили недалекий польсько-радянський кордон (радше, з економічних причин). Зокрема, якийсь Василь Вікторович Равчук 1901 року народження у 1938 р. був арештований за звинуваченням у контрабанді та “шпигунській діяльності на користь Польщі” і розстріляний, див. Державний архів Хмельницької області. – Ф. Р-6193, оп. 12, спр. 122380, арк. 8. Григорій Равчук, поза сумнівом, був кривняком згаданого Василя; їхнє споріднення могло кидати тінь і на особу музейника.

²⁰ Близняк М. Життя та наукова діяльність. – С. 144.

²¹ Близняк М. Григорій Равчук. – С. 212.

²² [Равчук Г.Р.]. Пам’ятні події на Волині в роки Визвольної війни 1648-1654 рр. (до 300-річчя возз’єднання України з Росією по матеріалах експозиції Острозького краєзнавчого

України з Росією” – події, яка помпезно відзначалася на всесоюзному рівні. Компартійні органи вимагали від працівників культурно-освітніх закладів проведення урочистих заходів також і на місцевому рівні. Острозькі музейники, поза сумнівом, були долучені до цієї роботи. Хтось готував експозицію, хтось виступав перед школярами. Равчук отримав задачу написати брошуру, в якій історія регіону органічно вписувалася б в освячену владою схему українського минулого. Для успішного виконання місії автору довелося застосувати весь арсенал радянської фразеології, і з цим завданням він цілком упорався.

Праця містить коротку вступну частину та п’ятдесят п’ять розділів основного тексту²³. Хронологічно виклад матеріалу розпочато з Люблінської унії 1569 р.²⁴, що “відкрила дорогу на Україну польській шляхті”, яка “посувалася далі на Подніпров’я, намагаючися цілком закріпачити сільське населення, посилити утиски на козаків і міщан”²⁵. За автором, гноблення українського народу носило соціальний та релігійний характер. Провідна роль у цьому процесі відводилася Католицькій церкві в особі папи римського, який пропонував польському королю “знищити цей народ”²⁶. Йдучи за побажаннями понтифіка, “шляхетська Польща” руками “панів та єзуїтів” “посягала на самобутність українського народу, староруську культуру, хотіла нав’язати чужу мову й віру народові, загрожувала втратою *національної незалежності* (курсив наш – М.Б.)”²⁷. Тут і далі автор використав низку ідейно вивірених праць, серед яких помітну частку складали публікації в київських “Наукових записках Інституту історії”, а окрім них монографії Григорія Гербільського (про західноукраїнські землі у роки Хмельниччини), Миколи Петровського (про визвольну війну українського народу проти “гніту шляхетської Польщі”), Івана Бойка (про Переяславську раду) тощо. Доробок радянських учених доповнив відому ще з царських часів хронологічну канву історії Острога. З іншого боку, він став джерелом запозичення “правильних інтерпретацій”, наукових кліше і термінології, які не дозволили автору з провінції загубитися у “нових віяннях”.

У другому розділі “Культура Русі в XVI-XVII ст.” Равчук повертається в долюблінські часи, аби показати, що у Великому князівстві Литовському ключовою ознакою української ідентичності була руська мова – мова

музею) // Державний історико-культурний заповідник м. Острога (далі – ДІКЗО). – Архів Г.Р. Равчука, ф. II, № 4 (зброшурований машинопис на 52 аркуші з з фотоілюстраціями).

²³ Назва цих структурних частин рукопису “розділами” є досить умовна, бо деякі з них складаються всього з одного невеличкого абзацу.

²⁴ У авторському тексті вона йменується як “Люблінська політична унія”.

²⁵ [Равчук Г.Р.]. Пам’ятні події на Волині... – С. 1.

²⁶ Там само. – С. 3.

²⁷ Там само.

Один шлях був для врятування України від польсько-турецького поневолення-приєднання України до Росії.

Б.Хмельницький добре це розумів і сміливо і рішуче повів український народ до об'єднання з великим російським народом для боротьби спільними ворогами-шляхетською Польщею і Султанською Туреччиною.

ЛІВ ~~Приєднання України до Росії~~
РАДА В ПЕРЕЯСЛАВІ. (8 січня 1654р.)

1 жовтня 1653р. Земський Собор у Москві в друге ухвалив приєднати Україну до Росії.

8 січня 1654р. в Переяславі відбулася рада, на якій були представники українських земель (полків), визволених від польсько-шляхетської окупації.

Ще в довіта на Переяславській площі зібралися представники козацтва, духовенства і селянства.

Площа не вмішувала всіх, народ стояв на вулицях, на дахах будинків, на деревах. Об одинадцятій годині ранку Б.Хмельницький, що прибув з старшиною і російськими послами, звернувся до народу з промовою. Богдан ехарактеризував тяжке становище України, що сталося після 6 років кривавої війни проти шляхетської Польщі.

На раді мали вирішити під чією владою бути українському народові: турецького султана, кримського хана, польського короля, чи російського царя, з яким уже кілька років ведуться переговори про приєднання України до Росії.

Б.Хмельницький розяснив, які підступи проти українського народу його запеклих ворогів-шляхетської Польщі і Султанської Туреччини: вони добиваються, щоб їм і руського не згадувалося на нашій землі. Далі гетьман заявив, що тільки з російським народом можна захити новим життям. Свій виступ Хмельницький закінчив словами: „А коли з нами в тім хто не згоден, тепер куди хоче-вільна дорога“.

Було одностайно проголошено приєднання України до Росії. Свою згоду об'єднання з російським народом, приєднати Україну до Росії народ висловив побажання „щоб воєнки всі єдино були“.

З доручення гетьмана, за козацьким звичаєм один із полковників обходив людей на майдані і запитував, чи всі так хочуть, народ відповів: „Всі одностайно!“

Тоді гетьман сказав: нехай так і буде!

Після Бутурліна перед гетьманом прочитав царську грамоту і виголосив промову і запевняв, що цар буде тримати гетьмана. І козацтво в своїй ласці і боронити Україну від усіх ворогів.

Пам'ятні події на Волині.
Машинопис брошури Григорія Равчука (фрагмент)

діловодства, судочинства, літописання, поетичного мистецтва тощо²⁸. Автор наводить докази на користь її паритетності з латиною²⁹.

Наступні розділи праці присвячені українській культурі XVI-XVII ст. Об'єктом спеціальної уваги тут стала Острозька академія (“знаменита греко-слов'янська школа, як її сучасники називали”³⁰). Фундацію закладу автор спочатку датує періодом між 1576 і 1580 рр., але згодом висловлює думку, що вона існувала задовго до цього часу, “уже в кінці XV століття”³¹. Підставою для цього припущення стала епітафія на надгробку великому литовському гетьману Костянтину Острозькому (1460-1530) в Києво-Печерському монастирі³². З її тексту випливало, що гетьман першим заснував “ради отроков” навчальний заклад у своїх володіннях³³. Тут треба мати на увазі, що епітафія, яку цитував у своїй праці Григорій Равчук, була відома завдяки публікації у “Тератургимі” – книзі чуд Києво-Печерської обителі (Київ, 1638). Сучасні історики припускають, що сама вона, як і багато інших написів на могилах похованих у Лаврі вельмож, була вигадана автором щойно згаданої праці ченцем Афанасієм Кальнофойським († п. 1646)³⁴. Так чи інакше, сьогодні вважається, що Острозька академія була заснована таки в 1576 році³⁵.

Розмірковуючи над метою створення навчального закладу, Равчук припускає, що її фундатор Василь-Костянтин Острозький (1526-1608) прагнув мати у своїх володіннях університет кращого західноєвропейського зразка. У цьому плані засновник академії заслуговував на позитивну характеристику автора, проте, враховуючи приналежність князя до “класу експлуататорів”, перелік чеснот виявився значно скромнішим за той, якими обдаровували Острозького історики попередніх поколінь. Равчук називає магната лише “ревним прихильником розвитку освіти”³⁶.

Автор “Пам'ятних подій на Волині” висловив гіпотезу щодо створення в академії відповідної школи “острозького почерка”, який начебто характеризувався “чіткістю, рівністю букв і красою у їх простоті”. Равчук натякав

²⁸ [Равчук Г.Р.]. Пам'ятні події на Волині... – С. 1.

²⁹ Там само. – С. 4.

³⁰ Там само. Третю складову неофіційної назви академії – “латинська” (“слов'яно-греко-латинська академія”) автор свідомо випускає із свого тексту, проте згадує, що латина була тут мовою викладання. Для означення навчального закладу автор послуговувався термінами “школа” та “академія”.

³¹ Там само. – С. 4-5.

³² Пам'ятник гетьману загинув у роки Другої світової війни, але Григорій Равчук згадує в роботі його “копію-зразок”, що знаходився в московському історичному музеї.

³³ [Равчук Г.Р.]. Пам'ятні події на Волині... – С. 5. Сам надгробок, як пояснив автор, знищений німцями в роки війни. У наш час тривають дискусії щодо того, хто винен у руйнуванні Успенського собору Києво-Печерського монастиря, в якому знаходився пам'ятник князю Костянтину Острозькому.

³⁴ Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький. – С. 280.

³⁵ Мицько І.З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636). Кив, 1990. – С. 29.

³⁶ [Равчук Г.Р.]. Пам'ятні події на Волині... – С. 5.

на те, що особливий спосіб написання текстів виник під впливом грецьких викладачів, які спільно з місцевими інтелектуалами хотіли “вернути почерк, колишній характер слов’янського письма, наскільки це можливо було при пануванні тоді скрізь готичного характеру”. Крім того, цей, за висловом краснавця, “краснопис” міг бути одним із головних предметів викладання³⁷. Висловлена автором теза не має опертя на джерела і навряд чи може бути підтверджена прикладами.

У рукописі праці здійснено огляд найцінніших свідчень про академію. Пальму першості серед авторів XVI-XVII ст. посів “славнозвісний полеміст” Захарія Копистенський († 1627). Увага Равчука до Копистенського пояснюється не тільки тим, що він єдиний з сучасників у загальних словах описав культурне середовище Острога (“гурток вчених, педагогів, літераторів”, вихованих у грецькій, слов’янській та латинській традиціях), а й пророкував загибель Польщі – шляхетської держави, “яка пригноблює народи, які входять у її склад”³⁸. Згадавши гурток вчених, автор наводить імена острозьких інтелектуалів (Герасим Смотрицький, Кирило Лукаріс, протосинкел Никифор, Дем’ян Наливайко), кожен з яких окрім викладання в школі займався ширшою культурно-освітницькою діяльністю³⁹. Успіхи острожан, за Равчуком, викликали роздратування і заздрість навіть серед ворогів, таких, як єзуїт Антоніо Поссевіно (1533-1611), який ділився своїми спостереженнями про досягнення українців із папою Григорієм XIII.

Окремо і стисло в аналізованій праці представлено випускників Острозької академії – Петра Сагайдачного (козацького гетьмана, якому “були близькі інтереси науки”) та Мелетія Смотрицького (“створив цілу епоху в граматизації слов’янської мови”, сприяв порозумінню між українським і російським народами, ганив католиків та уніатів, вказував на “розклад, моральний занепад панства”⁴⁰). Серед авторів полемічної літератури, яку Г. Равчук називає “витвором тисячоліття”⁴¹, поруч зі Смотрицьким названо ще “палкого патріота” рідного краю Івана Вишенського. Письменники-полемісти боролися проти унії та колонізації українців, і в цій справі досягли серйозних успіхів завдяки публікації творів своєї інтелектуальної праці⁴².

З наступних сюжетних ліній книжки на спеціальну увагу заслуговує розповідь про повстання острозьких городян проти своєї господарки Анни-Алоїзи Ходкевич (1636). Для надання розповіді більшої драматичності цитуються віршовані рядки збереженого в рукописі “Ляменту про нещасну пригоду острозьких міщан”. Хоча автор поетичного твору невідомий,

³⁷ [Равчук Г.Р.], Пам’ятні події на Волині... – С. 5.

³⁸ Там само. – С. 6-7.

³⁹ Там само. – С. 7.

⁴⁰ Там само. – С. 8.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само. – С. 9.

Равчук припускає, що ним міг бути студент Острозької академії⁴³. Усю провину за кровопролиття музейник покладає на жінку, що від народження носила титул княжни Острозької, та її радників-єзуїтів, які “хитро сплетеною павутиною брехні, обману, інтриги і лицемірства пролізли в Острозьке князівство”. Це саме за їх рекомендацією Анна-Алоїза закрила на шість замків фундовані предками замкову церкву та академію і заснувала натомість єзуїтський колегіум⁴⁴.

Наступні розділи роботи пов’язані з “визвольною боротьбою” українських селян і козаків проти “польського панування”. Автор змальовує арену бойових дій, яка лежала частково у межах колишніх володінь князів Острозьких (Полонне, Старокостянтинів, Заслав, Дубно тощо). Попри те, що і ядро цих земель було взяте козаками, острожани в розповіді Равчука постають активними симпатиками повстанців⁴⁵. І це при тому, що бої за місто мали трагічні наслідки для його мешканців – “загинуло тоді, як каже сучасник, до 20 тисяч чоловік, які перед тим збіглися із різних околиць”⁴⁶. Тут же наводяться маловідомі ширшому загалу сторінки минулого Острога середини XVII ст. – згадуються обставини взяття міста козаками, сигналізується факт перебування у ньому запорозького гетьмана, переповідається історія формування Острозького полку, частина якого згодом переселилася на Слобожанщину і заснувала місто Острогозьк⁴⁷.

У роботі значна увага приділена персоналіям протиборчих таборів. З одного боку бачимо відверто непривабливі портрети власників Острога Анни-Алоїзи Ходкевич і Владислава-Домініка Заславського. Перша “змушена була втікати зі своєї родової маєтності” через те, що у попередні часи “стала знаряддям єзуїтів і переслідувала предківську віру”⁴⁸. Другий, як спадкоємець частини Острожчини, “висловлював думку припинити криваву боротьбу”, проте його хитрощі не подіяли на керманічів повстання, бо “люд на Україні був проти будь-якої угоди з шляхетською Польщею”⁴⁹. Антиподами цих двох фігур постають народні герої – полковник Максим Кривоніс і гетьман Богдан Хмельницький, який “скрізь зустрічав прихильність визволеного населення”, що “за звичаєм предків, виходило з образами,

⁴³ [Равчук Г.Р.]. Пам’ятні події на Волині... – С. 11.

⁴⁴ Там само. – С. 11-12.

⁴⁵ Там само. – С. 19.

⁴⁶ Там само. – С. 35. На жаль, автор не називає джерело цієї інформації.

⁴⁷ Там само. – С. 25, 28, 30-31, 33, 42-43. У розповіді про переселення козаків Острозького полку на Слобідську Україну Григорій Равчук детальніше зупиняється на постаті їхнього очільника Івана Дзиковського, який разом із Степаном Разіним брав участь у “спільному виступі російського і українського народів проти феодално-кріпосницького гніту” (1670) і висловлює оригінальну ідею організації етнографічної експедиції для збору відомостей про перших поселенців Острогозька (Там само. – С. 46).

⁴⁸ Там само. – С. 28.

⁴⁹ Там само. – С. 23-24.

хлібом і сіллю на зустріч визволителю України від кормиги лядської”⁵⁰. Виборовши свободу для уярмленого народу, очільник Війська Запорозького, за Г. Равчуком, ставив перед собою мету “приєднання України до Росії” для спільної боротьби зі “шляхетською Польщею та султанською Туреччиною”⁵¹. Цікаво, що слово “приєднання” в назві одного з розділів книжки під час редакторських правок було замінене на “возз’єднання”⁵². Цей термін, поза сумнівом, краще відповідав радянській картині минулого. Зрештою, нагадаємо, що праця Равчука готувалася під ювілей Переяславської ради 1654 р.

Виконуючи партійне замовлення, автор підготував працю з 55 розділів, наповнених не лише ідеологічними кліше, а й фактами з історії міста. Для того тільки, аби їх зібрати, довелося докласти значних зусиль. Навряд чи вся потрібна Равчукові література була доступною в Острозі. Джерельна база музейника складалася переважно з дореволюційних видань, серед яких першорядне значення мала продукція Київської археографічної комісії (“Памятники” та “Архив Юго-Западной России”), а також “Жерела до історії України-Руси” під редакцією Михайла Грушевського, нарративні пам’ятки (Львівський літопис і літопис Самійла Величка, “Опис України” Гійома Левассера де Боплана, щоденник Станіслава Освенцима, окремі праці полемістів тощо). Крім того, автор використав добре знайомий йому фольклорний матеріал (легенди, перекази, пісні). Що ж до історіографії, то для “правильного” трактування минулого залучено низку публікацій Інституту історії України АН УРСР. Утім, серед літератури домінували дореволюційні видання праць Василя Татищева, Миколи Костомарова, Михайла Владимирського-Буданова, Дмитра Багалія, Павла Мілюкова. Місцеві волинські події описані з опертям на тексти Миколи Петрова, Леоніда Крушинського тощо.

Важливою структурною частиною тексту вважаємо ілюстративний матеріал, що підсилював ідеологічні аспекти минувшини. Йдеться насамперед про фотокопії тих із картин художниці Лідії Спаської (1910-2000), які тематично узгоджувалися з тогочасними радянськими канонами (“В’їзд Богдана Хмельницького в Острог”, “Переселення українського народу в роки Визвольної війни 1651-1652 рр.” та ін.).

Загалом, праця Г. Равчука, написана легкою мовою, в науково-популярному стилі і з “правильними” акцентами, мала високі шанси на публікацію, однак до друку вона не пішла. Так чи інакше, зусилля автора не були марними, адже текст “Пам’ятних подій на Волині” він активно використовуватиме в своїй подальшій публіцистичній роботі.

⁵⁰ [Равчук Г.Р.]. Пам’ятні події на Волині... – С. 14-16, 24, 34, 50.

⁵¹ Там само. – С. 27, 47.

⁵² Там само. – С. 47. Зауважимо, що термін “приєднання” широко циркулював і в авторитетних академічних виданнях, які використав Г. Равчук. Наприклад, у “Нарисі з історії України” Миколи Петровського (1940).

Магістральною працею Григорія Равчука стала книга “Острог і його околиці”, надрукована у Львові в 1960 році⁵³. Хоча це були часи “відлиги”, робота написана з опертям на канонізовану ще в попередній період схему національної минувшини, яку не похитнули ідеологічні зрушення хрущовської доби⁵⁴. Розраховуючи на широку читацьку аудиторію, автор представив у книзі лише вузлові події в житті міста без їх ґрунтового розгляду. У передмові Равчук відверто визнає, що “не ставив завдання написати монографію або повний виклад історії Острога, а старався зібрати лише ті відомості, які можуть цікавити кожного, хто вивчає минуле і сучасне свого рідного краю”⁵⁵.

Розповідь про місто княжої доби автор починає з дискусійного питання про дату його заснування. Читачам пропонується звернути увагу на постать князя Ярополка Ізяславовича, який на 1078 рік володів, окрім Володимирського уділу, можливо й Острогом⁵⁶. Більш упевнений автор у літописній згадці 1100 року. Тоді, під час з’їзду у Витичеві, князь Давид Ігоревич був позбавлений одних уділів і наділений іншими, у тому числі й Острогом⁵⁷. Назва поселення, за Г. Равчуком, походила від давньослов’янського слова “острог”, тобто укріплення, місце, огорожене частоколом⁵⁸. Ця версія була не єдиною, але зручною, оскільки вчергове підкреслювала концепт “спільного минулого” слов’янських народів.

У праці розглянуто генеалогію князів Острозьких. На думку автора, засновником роду був князь Данило Дмитрович. Йдучи за Михайлом Максимовичем (1804-1873), він виводить їх від удільних турово-пінських князів⁵⁹, нащадків Володимира Великого⁶⁰. Як відомо, версію першого ректора університету Св. Володимира підтримали найавторитетніші польські дослідники ХІХ – початку ХХ ст. – Юзеф Вольф, Александер Яблоновський, Оскар Галецький⁶¹. Так чи інакше, минуло вже більше, ніж півстоліття, а дослідники й сьогодні не можуть дійти спільної думки про те, нащадками якої з двох правлячих династій були Острозькі – руських князів Рюриковичів чи литовських Гедиміновичів⁶².

⁵³ Равчук Г. Острог і його околиці. – Львів, 1960. – 116 с. (привертає увагу фантастичний і на сучасні мірки тираж книги – 9100 примірників).

⁵⁴ Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. – Острог, 2009. – С. 86.

⁵⁵ Равчук Г. Острог і його околиці. – С. 7.

⁵⁶ Там само. – С. 20.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Там само. Так званій місцевій етимології назви міста від гострого рогу, який проглядається над високим берегом річки Вілії або утворений при впадінні останньої у Горинь, автор надає меншої вірогідності.

⁵⁹ Максимович М. Письма о князьях Острожских к графине А.Д. Блудовой. – Киев, 1866. – С. 5-6.

⁶⁰ Равчук Г. Острог і його околиці. – С. 23.

⁶¹ Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький... – С. 103.

⁶² Там само. – С. 103-110.

Попри те, що Острозькі належали до “класу експлуататорів”, їхня родина постає перед читачами у досить вигідному світлі. Вся річ у тому, що представники сім’ї боронили український народ від спустошливих татарських рейдів і “польських агресорів”⁶³. Таким чином, знаходять своє підтвердження слова Віталія Яремчука про те, що в українській історіографії доби “відлиги” головна увага приділялася підтвердженню тези про боротьбу “народних мас” проти гнобителів⁶⁴. Зокрема, діяльність князя Федора Острозького Г. Равчук розглядає під кутом зору змагань населення Волині й Полісся проти Ватикану та “польських загарбників”, які прагнули підкорити “Литву і українські землі”⁶⁵. Одним із епізодів цієї боротьби показане звільнення з Кременецького замку князя Свидригайла Ольгердовича (1408 р.). Сприяв його виходу на волю, окрім Федора Острозького, також і володимирський та московський князь Василій І Дмитрович (1371-1425), зажурений “утисками місцевого населення”⁶⁶. Утискав, між іншим, тесть цього правителя великий князь Вітовт, який тримав “захоплені” східнослов’янські землі “в залізних кайданах”⁶⁷.

У тексті Г. Равчука легко прочитується канонічна теза про “одвічну співпрацю і взаємодопомогу” трьох братніх народів, “провідну роль” серед яких займали росіяни. Втім, як показано у наступних епізодах, народів могло бути й більше. Перемога над “німецькими хрестоносцями” під Грюнвальдом у 1410 р., за словами автора, стала “виявленням спільних інтересів і єдності слов’янських народів” – росіян, українців, білорусів і поляків, до них приєдналися й литовці⁶⁸. Видатна роль князя Федора Острозького підкреслюється і в “грюнвальдському” сюжеті, і в історії з його участю в боротьбі чеського народу проти Німецької імперії та Ватикану (1422-1430), і в героїчному звільненні всього Поділля від “польських загарбників” (донедавна союзників у війні з хрестоносцями)⁶⁹.

Інші представники династії Острозьких потрапили на сторінки видання в якості “захисників народу”. Онук князя Федора Іван у 1453 році розгромив татар під Теремовлею і визволив 9.000 полонених⁷⁰, правнук, гетьман

⁶³ Равчук Г. Острог і його околиці. – С. 22-23.

⁶⁴ Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР... – С. 39.

⁶⁵ Равчук Г. Острог і його околиці. – С. 23.

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Там само: “виявленням спільних інтересів і єдності слов’янських народів була також боротьба росіян, українців, білорусів, поляків разом з литовцями проти німецьких хрестоносців, зокрема розгром їх під Грюнвальдом (1410 рік)”. З ідеологічних причин автор пропустив у своїй праці антиросійські сюжети, зокрема, участь кн. Костянтина Острозького у битві під Оршею (1514).

⁶⁹ Там само. – С. 24. Вся вказана фактологічна канва також запозичена із праці М. Максимовича, див. Ковальський М. “Листи про князів Острозьких” Михайла Олександровича Максимовича. – С. 107.

⁷⁰ Равчук Г. Острог і його околиці. – С. 24.

Костянтин, переміг їх же під Вишневецем (1512) та Кам'янцем (1527). Внаслідок останніх подій татарська громада й осіла в Острозі на Зарванському передмісті та стала нести сторожову службу. За даними автора, вихідці з орди мали в місті свою мечеть і кладовище⁷¹. У справі стримання татарських нападів на володіння Острозьких важливу роль відігравала низка замків, мережу яких і здатність до захисту окреслюються в аналізованому тексті. До цієї мережі, окрім Острога Г. Равчук зараховує цілу смугу добре укріплених міст Острожчини: Рівне, Дубно, Дорогобуж, Межиріч, Крупу, Сатийв, Полонне, Романів, Звягель, Чуднів⁷². Син гетьмана Василь-Костянтин Острозький, якого автор називає Костянтином Костянтиновичем, продовжив батькову справу перемогами над “татарськими полчищами” під Синявою (1575), Дубном (1577) та Острогом (1578)⁷³.

Ключовою подією історії, яку Г. Равчук не міг оминати в розповіді про Волинь XVI ст., була Люблінська унія 1569 р. До цього сюжету він також підійшов через біографію одного з Острозьких, якого щойно згадав у переліку захисників краю від татар. Спочатку йдеться про те, що князь Василь-Костянтин “не хотів визнати політичної залежності від Польщі”, і зробив це лише на умовах “перегляду магнатського землеволодіння”⁷⁴. Справа у тому, що включення земель до складу Польщі означало би, за висловом Г. Равчука, втрату пануючого становища в новій Польсько-Литовській державі⁷⁵. Гарантії збереження усіх прав, “староруського письма” і “свободи віросповідання”, надані “польськими феодалами” під час переговорного процесу, згодом не були дотримані⁷⁶. Ще одним результатом унії стало суттєве погіршення економічного становища домінантної частини українського населення. Селяни втратили найкращі землі і нарівні з міщанами стали жертвою посилення експлуатації – мали відробляти більше повинностей і сплачувати більше данин. Все це, ясна річ, призводило до наростання “класової боротьби”, в якій Костянтину Костянтиновичу відводилася роль антигероя. Якщо до укладення унії і під час перемовин про її зміст Равчук називає аристократа захисником мови, права і традиції, то вже після цієї події констатує, що “влада князя Острозького на Волині, Поділлі і Київщині мала характер феодального удільного князя” і що свої

⁷¹ Равчук Г. Острог і його околиці. – С. 25. Детальніше про них див. Якубович М.М. Татарсько-мусульманське населення Південно-Східної Волині XVI – XX ст.: історична ретроспектива // Наукові записки національного університету “Острозька академія”. Серія: “Історичне релігієзнавство”. – Острог, 2010. – Вип. 2 – С. 186-196; Якубович М. Острозькі татари // Острозька академія: історія та сучасність культурно-освітнього осередку. Енциклопедичне видання / Редкол.: І. Пасічник, П. Кральюк, Д. Шевчук та ін. – Острог, 2019. – С. 469-470.

⁷² Равчук Г. Острог і його околиці. – С. 25-26.

⁷³ Там само. – С. 25.

⁷⁴ Там само. – С. 26.

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ Там само.

прибутки той здобував “внаслідок експлуатації сільського і міського населення”⁷⁷.

Автор детально розповідає про казкові статки В.-К. Острозького, якого “сучасники вважали одним із найбагатших магнатів на Україні, в три рази багатшим за короля польського”⁷⁸. Сам перелік рухомого й нерухомого майна князівської фамілії не викликав заперечень з боку редакторів праці чи її цензорів, адже цілком логічно пояснював причину “боротьби народних мас”. Інформацію про приблизні розміри імперії Острозьких Григорій Равчук запозичив з літератури XIX ст., зокрема, з текстів Михайла Максимовича⁷⁹.

Григорія Равчука, як уродженця Острожчини та дипломованого історика, не могло не цікавити минуле самого Острога. Ключовим моментом цього минулого стало надання місту магдебурзького права, що сталося начебто в 1528 р.⁸⁰ Помилковість вказаної дати свого часу добре аргументував Микола Ковальський. Упродовж XVI і XVII ст. Остріг був одним із найбільших торговельно-ремісничих осередків Волині, масштаб якого показаний у книжці через введення у міжнародний контекст: місто приваблювало торговців навіть з-поза меж держави. Щоправда, з усіх можливих іноземних комерсантів Г. Равчук акцентує увагу тільки на російських купцях, які “досить часто відвідували західноукраїнські міста, щоб забезпечити себе східними товарами”⁸¹. Аналогічні поїздки відбувалися і в протилежному напрямку. Як бачимо, навіть пасаж про економіку працював на підтвердження історичних зв’язків між “братніми народами”. Всі інші напрямки торгівлі (Молдавія, Волощина, Константинополь, Угорщина, Чехія, “Греція”, Німеччина) в роботі просто перераховані⁸².

Що стосується самого міста, то автор у руслі радянських ідейних підходів робить наголос на існуванні в ньому 101 “убогого” будинку, де жили ремісники⁸³. Остріг зображений в праці Равчука як значний осередок цехового виробництва і мегаполіс, в якому в першій чверті XVII ст. мешкало 5000 осіб. Наводиться фрагмент з козацького літопису Самійла Величка, де місто назване “Великим Острогом”⁸⁴. При тому всі суспільні трансформації у ньому неодмінно пов’язуються з паралельним “посиленням на Україні феодально-кріпосницького та національного гніту”⁸⁵.

⁷⁷ Равчук Г. Острог і його околиці. – С. 28-29.

⁷⁸ Там само. – С. 29.

⁷⁹ Максимович М. Собрание сочинений. – Киев, 1875. – Т. 1. – С. 191.

⁸⁰ Равчук Г. Острог і його околиці. – С. 30. Цю помилку автор повторив і в іншій публікації, див. Равчук Г. Острог // Українська радянська енциклопедія. – Київ, 1962. – Т. 10. – С. 415.

⁸¹ Равчук Г. Острог і його околиці. – С. 32.

⁸² Там само. – С. 32-33.

⁸³ Там само. – С. 30.

⁸⁴ Там само.

⁸⁵ Там само. – С. 34.

Пишучи про період розквіту міста в часи князя Василя-Костянтина Острозького, автор не міг уникнути сюжетів, пов'язаних із історією Церкви. Берестейську унію 1596 р. він описує за допомогою типового для тодішньої радянської ідеології набором кліше. Перед читачем виринає впізнаваний образ “польських панів”, які за допомогою “Ватікану” та “римо-католицького ордену єзуїтів” “насаджували католицизм, всіляко глушилися з української мови і культури”⁸⁶. І знову, як і в описі Люблінської унії, Равчук показує неоднозначну позицію Василя-Костянтина Острозького щодо питання церковної єдності. З одного боку, князь виступив проти підпорядкування Київської митрополії Риму, з іншого – на рішучий спротив все таки не наважився⁸⁷.

У ці складні для українського народу часи на історичну авансцену виходить “острозька школа”, закладена начебто ще в першій третині XVI ст.⁸⁸, і перетворена в 1570-х на “τριαзичний лицей”, або академію. Головною метою створення культурно-освітнього осередку (“гуртка вчених людей”), за Г. Равчуком, була протидія “реакційному наступу Ватікану і Брестської унії”⁸⁹. У цьому руслі працювала й типографія “видатного російського першодрукаря” Івана Федорова, яка існувала і після його від'їзду з міста, ще на початку XVII ст. Автор перераховує та коротко характеризує острозькі видання, “які мали велике значення в зміцненні культурних зв'язків українського, російського та білоруського народів”. Окремо в переліку виділено Острозьку Біблію – “неперевершений зразок друкарства в усьому слов'янському світі”⁹⁰.

Важливо, що автор береться з'ясувати місце розташування Острозької академії. На його думку, і школа, і друкарня розташовувалися в будинку за ровом, навпроти замку, де до пожежі 1889 р. був будинок прогімназії. Ці думки підкріплені результатами розкопок 1959 р., коли було виявлено фундаменти будівель XVI ст.⁹¹ Таким чином у розв'язанні цієї історичної проблеми, як і в самій її постановці, автор пішов слідами дослідників XIX ст., зокрема Акіма Перлштейна⁹².

З інших тем Г. Равчук зупиняється на причинах “селянсько-козацьких” повстань кінця XVI ст. і розповідає про дійових осіб протистояння –

⁸⁶ Равчук Г. Острог і його околиці. – С. 34.

⁸⁷ Там само. – С. 35.

⁸⁸ Там само. Автор не наводить у тексті альтернативної дати заснування навчального закладу. Цю тезу, як вже відзначено вище, він успішно переносить із свого попереднього авторського рукопису, підготовленого ще 1953 р.

⁸⁹ Там само. З осіб, які входили до цього гуртка, Г. Равчук згадує Кирила Лукаріса, протосинкела Никифора, Захарія Копистенського, Яна Лятоша, Мелетія Смотрицького.

⁹⁰ Там само. – С. 38-39.

⁹¹ Там само. – С. 92.

⁹² Нарис Акіма Перлштейна “Описание г. Острога”, опублікований ще в першій половині XIX ст., рекомендований читачам для розширення знань з історії міста.

Криштофа Косинського⁹³, його візаві князя Януша Острозького та Северина Наливайка (“народного героя”, оспіваного в поезії)⁹⁴. Тема боротьби експлуататорів і експлуатованих продовжується сюжетом про виступ острозьких городян 1636 року. Заворушення зображено як наслідок “релігійного фанатизму єзуїтів”, а для власниці міста Анни-Алоїзи Ходкевич автор приберіг епітети “запеклої фанатички” і “гонительки”, яка “розірвала зв’язок із народом”⁹⁵. Останні два топоси були запозичені з тексту Михайла Тихомирова, вміщеного як передмова до першої публікації “Острозького літописця” (1951)⁹⁶.

З інших членів княжої династії Равчук розповідає лише про батька Анни-Алоїзи князя Олександра Острозького, який був “опорою” православного люду⁹⁷, та його старшого брата-“відступника” князя Януша, “який під впливом єзуїтів прийняв католицизм, розірвав зв’язки з українським народом і став його ворогом, але тільки з пошани до батька не наважився закрити знамениту Острозьку школу”. Втім, ще до запрошення Анною-Алоїзою членів Товариства Ісуса до міста над Вілією він першим “мав намір відкрити єзуїтський колегіум в передмісті Острога – Межирічі”⁹⁸.

Досить розлого описаний у книжці перебіг “визвольної війни”, покликаної скинути з українського народу “іноземне польське ярмо” і “возз’єднати всю Україну з Росією”. У своїй основі відповідний фрагмент роботи тісно переплітається з аналізованим вище неопублікованим текстом Г. Равчука. Єдине, чим він суттєво відрізняється від нього, так це правильним з точки зору ідеології трактуванням Переяславської ради 1654 р. саме як “воз’єднання” двох народів, а не “приєднання” одного з них до іншого⁹⁹.

Григорій Равчук належав до тих співробітників краєзнавчого музею, які залишили по собі помітний слід у вигляді науково-популярних і публіцистичних текстів про старий Остріг. Попри публіцистичність, його тексти мали науково-довідковий характер; автор використовував у роботі і здобутки дореволюційної історіографії, і праці своїх сучасників, активно використовував опубліковані джерела. У візії музейника середньовічний Остріг відіграв одну з ключових ролей у соціально-економічному та культурному розвитку Волині та українських земель загалом.

⁹³ Ім’я історичного персонажу не вказано у тексті.

⁹⁴ Северинові Наливайкові автор згодом присвятив окрему газетну статтю, див. *Равчук Г. Северин Наливайко // Зоря комунізму. – Острог, 1972. – № 47 (18 квітня), № 48 (20 квітня), № 49 (22 квітня).*

⁹⁵ *Равчук Г. Острог і його околиці. – С. 44.*

⁹⁶ *Тихомиров М.Н. Малоизвестные летописные памятники // Исторический архив. – Москва, 1951. – Т. 7. – С. 207-253.*

⁹⁷ *Равчук Г. Острог і його околиці. – С. 39, примітка 1.*

⁹⁸ Там само.

⁹⁹ *Равчук Г. Острог і його околиці. – С. 48.*

Наступні сторінки праці виходять за рамки цього дослідження, бо вони присвячені історії Острога середини XVII – середини XX ст. Утім, важливе місце у ній посідає додаток, у якому автор повертається до давнішого періоду і розповідає про ближчі околиці міста. Більшість зі згаданих тут поселень чітко пов'язана з Острогом та князями Острозькими. Відомості про них подані від найдавніших часів і мають виразний акцент на періоді XVI-XVII ст. Географічно йшлося про регіон у межах тодішніх Острозького, Здолбунівського і Гощанського районів Рівненської області та Білогірського, Ізяславського і Славутського районів Хмельницької.

Інформацію у додатку наведено у вигляді довідника, в якому топоніми розглядаються у спеціальній послідовності, за басейнами рік Горині, Вілії, Усті. Відповідне композиційне рішення виразно нагадує свій першовзорець – класичну працю Володимира Антоновича “Археологическая карта Волынской губернии”. Порівняння текстів Равчука і Антоновича дає підстави стверджувати, що острозький музейник запозичив багато фактологічного матеріалу саме з роботи відомого українського вченого¹⁰⁰. Зрештою, краєзнавчий нарис також був оздоблений археологічною картою регіону. Окрім щойно згаданої монографії Володимира Антоновича упорядник додатку ретельно простудював праці Олександра Цинкаловського та “Географічний словник Польського королівства”¹⁰¹. У підсумку вийшов доволі цікавий довідник, який мав привернути увагу громадськості до історії рідного краю.

Аналогічну на позір мету переслідував історико-краєзнавчий проект під назвою “Історія міст і сіл Української РСР”. У його рамках підготовлено двадцять шість регіональних томів, кожен з яких був покликаний показати шляхи утвердження і останні досягнення радянської влади на території певної області¹⁰². У рівненському томі, який побачив світ у 1973 р., “острозькі сюжети” випало описати музейникам Григорію Равчуку та Олексію Фрідриху, а також редактору місцевої газети “Зоря комунізму” Іванові Ткачу. Перший і останній стали авторами історичного нариску міста¹⁰³. Загалом він

¹⁰⁰ Схожість тексту спостерігається зокрема у викладі матеріалів про село Тихомель, яке подано у виданні першим, див. *Равчук Г.* Острог і його околиці. – С. 100; *Антонович В.Б.* Археологическая карта Волынской губернии. – Москва, 1900. – С. 88.

¹⁰¹ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.* – Warszawa, 1880 – 1902. – Т. 1-15.

¹⁰² *Тронько П.Т.* Летопись дружбы народов (Из опыта создания “Истории городов и сел Украинской РСР” в 26-ти томах). – Киев, 1981. – С. 72. Орієнтиром для авторів слугували спеціально надруковані методичні вказівки. У них вимагалось, щоб розповідь про “епоху феодалізму” починалася зі встановлення часу заснування або першої згадки населеного пункту. Далі автори мали приділити увагу назві топоніма, економічному становищу населення, “експлуатації трудящих мас феодалами, державою, монастирями та церквою”, “антифеодальній боротьбі селян”, “керівникам селянських виступів” тощо. Детальніше див. Методичні вказівки для авторських колективів, комісій і редакційних колегій, рецензентів і редакторів томів “Історія міст і сіл Української РСР”. – Київ, 1965. – С. 11.

¹⁰³ *Равчук Г., Ткач І.* Острозький район. Острог // Історія міст сіл Української РСР.

охоплює 15 сторінок тексту, з яких періоду князів Острозьких відведено неповних три¹⁰⁴. Власники міста, як відзначають Равчук і Ткач, значно посприяли його торговельно-ремісничому піднесенню, а відтак зростанню числа жителів. Щодо демографії, то у роботі використано працю Олексія Барановича, який свого часу упорядкував видання податкових списків Волинського воєводства 1629 р.¹⁰⁵

Характеризуючи “золотий період” в історії міста, автори передбачувано згадують академію, її діячів і типографію на чолі з Іваном Федоровим. Надрукована ним у 1581 році Острозька Біблія названа “першим повним виданням у перекладі церковнослов’янською мовою в її східнослов’янському, а точніше староукраїнському варіанті”¹⁰⁶. Тут же наведено інформацію про інші острозькі друки і місце їх зберігання. Зрозуміло, що пильна увага до діяльності типографії була пов’язана з бажанням підкреслити її важливу роль в розвитку не тільки української культури, а й культурних зв’язків трьох “братніх” народів¹⁰⁷.

Місто Остріг позиціонується в авторів насамперед як резиденція крупного українського (!) магнатського роду, якому належали величезні земельні володіння. Попри те, що представники княжої династії вкладали кошти у розбудову інтелектуального гуртка в своєму домоначальному граді, у нарисі вони представлені як експлуататори і приборкувачі селянсько-козацьких повстань кінця XVI ст. Разом із тим, у тексті зберігається стримана тональність в оцінках та характеристиках. Тут не побачимо популярних сюжетів протистояння Православної та Католицької Церков, а Люблінська унія 1569 р. показана без оцінки її ролі та значення для українських земель. З нового матеріалу у нарисі можна назвати лише коротку згадку про острозьку папірню та її продукцію.

Княжий Остріг та династія Острозьких у рукописних та опублікованих текстах Григорія Равчука вперше виходять на широку аудиторію та суд читача у повоєнний період. Автор, як представник музейної сфери, репрезентував радянську візію минулого краю у контексті інших історичних періодів. Зрештою, в аналізованих текстах можна зустріти приховану глорифікацію і очевидні симпатії краєзнавця до аристократичного дому, якому це місто належало. Цілком позитивними рисами наділені Федір Острозький та його син Федір Федорович, Костянтин Іванович Острозький і його син Василь-Костянтин. Всі ці герої, чим би вони не займалися – політикою, військовою

Ровенська область / Редкол.: А. В. Мяловицький, В. Я. Мандрик, О. П. Молчанов [та ін.]. – Київ, 1973. – С. 431-446.

¹⁰⁴ Равчук Г., Ткач І. Острозький район. Острог. – С. 432-434.

¹⁰⁵ Баранович О.І. Залюднення України перед Хмельниччиною: Волинське воєводство. – Київ, 1930. – 146 с.

¹⁰⁶ Там само. – С. 433.

¹⁰⁷ Там само.

справою, реалізацією культурних проєктів – за допомогою Равчука здобували прихильність читачів тим, що кожен у своїй сфері боровся із ворогами – німецькими імперіалістами, римським папою і його агентами-єзуїтами, польськими феодалами і татарськими агресорами.

Історія роду Острозьких зацікавила іншого наукового співробітника музею – Олексія Фрідріха, випускника заочного відділення історичного факультету Львівського державного університету ім. І. Франка (1960)¹⁰⁸. Дипломну роботу про київський “Синопис” він писав під керівництвом Миколи Ковальського¹⁰⁹, який тоді викладав у Львові. У жовтні 1962 р. Фрідріх отримав посаду наукового працівника Острозького краєзнавчого музею, і одразу почав займатися вивченням острозької давнини. З 1974-го і до кінця життя на початку 1976 р. музейник працював старшим науковим співробітником і відповідав за фонди музею¹¹⁰. Певний час учителював – викладав німецьку мову в місцевій школі-інтернаті та історію в Острозькій середній школі № 1. До глибшого вивчення та пізнання минувшини рідного краю залучав учнівську молодь Острожчини¹¹¹.

Публіцистичний доробок О. Фрідріха зводиться всього до кількох бібліографічних позицій¹¹². Втім, архівна справа музейника у Відділі фондів Державного історико-культурного заповідника м. Острога¹¹³ свідчить про те, що він зібрав величезний матеріал, який просто не встиг опрацювати й видати друком. Джерела О. Фрідріх шукав системно, листувався з вітчизняними та закордонними істориками, архівними та музейними працівниками, замовляв копії та мікрофільми різних документів XVI-XVII ст. Відомо, що із цією ж метою він здійснював пошуки в архівосховищах Львова та Києва.

У порівнянні зі своїми колегами та попередниками, музейник з Острога значно розширив евристичні горизонти, нав’язавши контакти із закордонними дослідниками. Відомо, що він настійливо звертався по допомогу до керівників та співробітників Музею Шамотульської землі (біографія кн. Гальшки Острозької та збереження пам’яті про неї), Музею в Ярославі (давній замок кн. Острозьких), Головного архіву давніх актів у Варшаві (акти про землеволодіння кн. Острозьких, зокрема, й дотичні міста Острога), Національного музею у Варшаві (портрет кн. В.-К. Острозького), Інституту мистецтв Польської академії наук (надгробок князя Януша Острозького в Тарнові),

¹⁰⁸ Смирнов А. О. Фридрих – краєзнавець і педагог. – С. 137-139.

¹⁰⁹ Ковальський М. Успіх нашого земляка // Зоря комунізму. – Острог, 1960. – № 64 (17 травня).

¹¹⁰ Смирнов А. О. Фридрих – краєзнавець і педагог. – С. 138.

¹¹¹ Там само.

¹¹² Фрідріх О.П. Хорів // Історія міст і сіл Української РСР: Ровенська область. – С. 461-468; Фрідріх О. Коліївщина // Зоря комунізму. – Острог, 1968. – № 55 (14 травня).

¹¹³ ДІКЗО. – Архівна справа О.П. Фрідріха.

Інституту історії Варшавського університету (генеалогія кн. Острозьких), Національного музею в м. Познань (портрет кн. Гальшки Острозької), Національного музею в Кракові (портрети Томаша-Оскара Сосновського), Державної публічної бібліотеки ім. М. Салтикова-Щедріна (генеалогічні довідники), Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (майнові та інші джерела до історії князівського роду). Серед кореспондентів музейника був відомий англійський учений, славіст, книгознавець і бібліограф Джон С.Г. Сімонс¹¹⁴.

Як видно з матеріалів особової справи, О. Фрідрих добре володів польською і російською мовами, а також німецькою, про що відзначено вище. Деякі його листовні контакти переростали у корисну співпрацю музейних закладів Польщі та України¹¹⁵. Завдяки встановленим зв'язкам здобувалася література, копії документальних та іконографічних матеріалів, які не лише збагачували експозицію музею, а й могли посприяти в реалізації наукових задумів. Відомо, зокрема, що О. Фрідрих наприкінці 1960-х – на початку 1970-х років підготував статтю про дату смерті середнього з синів князя Василя-Костянтина Острозького, литовського крайчого Костянтина. У пошуку біографічних даних про цю історичну постать своєму колишньому дипломнику допомагав Микола Ковальський¹¹⁶.

Текст планувалося опублікувати в “Архівах України”, однак історик у провінції цього зробити не вдалося. Рецензент висловив критичні зауваження щодо окремих положень статті, після чого заступник відповідального редактора журналу І. Кравченко виніс остаточний вирок: “ми не можемо ризикувати своєю репутацією, друкуючи матеріали сумнівні хоч би якоюсь мірою в науковому відношенні”¹¹⁷. Листування між дослідником та редакцією часопису тривало упродовж 1971 року. Навіть протекція відомої дослідниці та реставраторки українських пам'яток Олени Годованюк (яка допомогла з копіюванням архівних джерел у Києві) не принесла бажаних результатів. Зрештою, ідея перенести матеріал в “Український історичний

¹¹⁴ Смирнов А. О. Фрідрих – краєзнавець і педагог. – С. 137-139.

¹¹⁵ Так, контакти Олексія Фрідриха зі спіробітниками музею Шамотульської землі виявилися корисними для обох сторін. Українець звертався до польських колег з проханням надіслати копії портрету і літератури, дотичної княжни Гальшки Острозької, разом із фотографією замкової вежі, в якій вона була ув'язнена, а у відповідь отримав запит на аналогічний ілюстративний матеріал з Острога (знімки острозького замку, місцевих кахлів тощо).

¹¹⁶ В листі від 24 серпня 1974 р. Микола Ковальський повідомив Олексію Фрідриху, що “вже дещо знайшов про [князя] К[остянтина] К[остянтиновича] III – дані, що в Литовській метриці він згадується, і що дата 1588 [р.] його смерті тепер зовсім вже не викликає сумніву. Так що ми праві, особливо, коли побачимо фотокопії нових документів, які я сподіваюся при першій поїздці до Москви дістанемо”, див. ДІКЗО. – Архівна справа О.П. Фрідриха, арк. 7.

¹¹⁷ Там само. – Арк. 13.

журнал” теж не була реалізована, тому стаття не вийшла друком. У додатку до нашої розвідки публікуємо її машинопис.

Враховуючи тему цієї статті, маємо хоча би коротко згадати відомого дослідника острозьких старожитностей *Петра Андрухова*, який з серпня 1965 р. по квітень 1968 р. працював директором місцевого краєзнавчого музею. Втім, заклопотаний адміністративними обов’язками, а також вчителюванням, у весь цей період він накопичував матеріал, який почав оприлюднювати досить пізно, лише на початку 1990-х років¹¹⁸. Здається, першою пробою пера стала стаття про оборону Острога та Межиріча від нападу кримських татар у 1578 р. (див. додаток 1).

З середини 1970-х з’являється низка газетних публікацій, присвячених “першодрукарю” Івану Федорову та його острозьким виданням¹¹⁹. Одним із авторів цих статей був співробітник музею *Анатолій Хведась*. У доступній для ширшої аудиторії формі він переказував зміст найновіших досліджень, авторами яких були відомі історики і книгознавці Микола Ковальський, Євгеній Немировський, Александр Анушкін, Антоніна Зьорнова. Завдяки науково-популярним роботам Хведася зацікавлені читачі знайомилися з досі незваними деталями біографії друкаря Федорова, мали змогу оцінити асортимент продукції острозької типографії, усвідомлювали винятково важливу роль міста в історії становлення книгодрукування в Україні. Однак усі ці сюжети були обрамлені у шати радянських ідеологем, покликаних підкреслити “єдність братського українського та російського народів на ниві культурного розвитку”¹²⁰.

Перу А. Хведася належить також путівник по заповіднику, виданий у 1985 році¹²¹. У порівнянні з працею Г. Равчука, в ньому з’явився ряд нових тем, а деякі раніше описані сюжети були розширені. Зокрема, автор детальніше розповідає про друки типографії Івана Федорова, уточнює дати заснування академії і надання місту магдебурзького привілею, наводить ширшу характеристику Острозького літописця і коротко згадує

¹¹⁸ Музейні фахівці Рівненщини. Біобібліографічний покажчик / Укл. Н. Кожан, Л. Малишева. – Рівне, 2014. – С. 7-8.

¹¹⁹ Десятиліттям раніше у загальносоюзній пресі активно популяризувалася ідея про Москву, як “колиску російського книгодрукування”. Імпульс, заданий у столиці, було підхоплено й на місцевому рівні, див. Знаменна дата в історії культури нашої Батьківщини // Червоний прапор. – Ровно, 1964. – № 55 (15 березня); *Кравцов Л.* Син Москви // Червоний прапор. – Ровно, 1964. – № 53 (13 березня). У березні 1964 р. в Острозькому будинку культури організовано вечір, присвячений 400-літньому ювілею першої російської друкованої книги, де, зокрема, виступали директор місцевого краєзнавчого музею Прокіп Соколянський та Григорій Равчук, див. *Григоренко Д.* Ювілей книги в Острозі // Червоний прапор. – Ровно, 1964. – № 55 (15 березня).

¹²⁰ *Хведась А.* Першодрукар Іван Федоров // Зоря комунізму. – Острог, 1974. – № 28 (5 червня), № 30 (12 березня).

¹²¹ *Хведась А.О.* Острозький державний історико-культурний заповідник: Путівник. – Львів, 1985. – 56 с.

латиномовну поему Симона Пекаліда “Про острозьку війну”, у якій оспівано місто кінця XVI ст.¹²² Нового звучання в путівнику Хведася набуває тема “острозької трагедії” 1636 р., яку названо “найбільшим на Правобережній Україні антифеодальним повстанням городян”¹²³. Суттєве збагачення тексту про середньовічний і ранньомодерний Остріг не було наслідком самостійних студій автора. А. Хведасю радше посприяла поточна кон’юктура. Всесоюзне відзначення ювілею книгодрукування підживило інтерес вчених до історії міста, де працював “український і російський” першодрукар Іван Федоров. Сюжети, пов’язані з діяльністю цієї постаті, на фаховому рівні вивчали Ярослав Ісаєвич, Микола Ковальський, Євгеній Немировський та інші імениті науковці, працями яких активно користувалися співробітники музею в Острозі.

Необхідно відзначити, що аналізований путівник з’явився у перший рік горбачовської Перебудови. Напевне, саме цією обставиною слід пояснити наявність у ньому резюме не лише російською, а й англійською мовою. Острозькі музейники прагнули залучити до свого закладу якнайширше коло відвідувачів, зокрема, із закордону.

Поруч із друкованою продукцією у книжковому форматі співробітники Острозького краєзнавчого музею видавали історичні розвідки й на шпальтах місцевої преси. У 1970-1980-х роках такі матеріали готували Світлана Позіховська, Ярослава Бондарчук (Халецька), Олексій Халецький.

Деякі з їхніх робіт вигідно вирізнялися від починань попередників новизною своїх сюжетів. Яскравий приклад – публікації *Ярослави Бондарчук* про острозькі кахлі кінця XV – початку XVI ст., знайдені під час археологічних розкопок у місті. На думку авторки, ці керамічні вироби виготовлялися тут-таки, в Острозі, оскільки транспортувати їх з інших центрів гончарного ремесла було складно. Крім археологічних матеріалів до роботи над текстами залучено писемні джерела, які дозволили прийти до висновку, що “кахльовані печі були не лише в спорудах князівського замку, а й у житлах заможних міщан і селян”¹²⁴. Музейниця ознайомила читачів зі стилістичними ознаками, сюжетними мотивами та орнаментами острозьких кахель. На відміну від авторів більшості аналізованих вище праць, Ярослава Бондарчук демонструє високий рівень обізнаності в темі, адже її стаття є по суті спрощеною версією власного наукового дослідження.

З середини 1970-х на шпальтах преси Рівненщини друкуються статті, присвячені спеціально Острозькій академії. У першій подібній роботі *Олексій Халецький* розмірковує, чи була ця школа, знана з джерел кінця XVI ст. як

¹²² *Хведася А.О.* Острозький державний історико-культурний заповідник: Путівник. – С. 4-6.

¹²³ Там само. – С. 3.

¹²⁴ *Халецька Я.* Острозькі кахлі [XVI-XVII ст.] // Зоря комунізму. – Острог, 1980. – № 51 (26 квітня).

“Волинські Афіни”, початковою, чи давала вона університетську освіту. Для ширшого розуміння та аналізу сутності академії в освітньому просторі тогочасної Європи залучено низку інших текстів та листів тогочасних представників полемічної літератури та острозького культурно-освітнього осередку. За його висновками, тут був представлений повний курс тодішньої вищої школи, тому навчальний заклад в Острозі може “по праву називатися “Острозькою академією””¹²⁵.

У зв’язку зі створенням та розгортанням діяльності острозького Музею книги та друкарства (1985), який одразу став структурною частиною місцевого краєзнавчого музею, нового імпульсу набуває книгознавча тематика. Директорка закладу *Світлана Позіховська* актуалізує у своїх газетних статтях питання про встановлення в місті пам’ятника Івану Федорову¹²⁶, пояснює важливість вивчення водяних знаків (філіграней) та екслібрисів на папері стародруків¹²⁷, намагається реконструювати склад бібліотеки Острозької академії XVI-XVII ст.

Загалом від початку 50-х до початку 90-х років XX ст. з’явилося близько чотирьох десятків праць, в яких співробітники краєзнавчого музею висвітлювали питання, дотичні історії міста доби князів Острозьких (див. додаток 1). Практично всі ці тексти мали науково-популярний характер. Змальовуючи минуле Острога під кутом зору радянської ідеології, найбільше уваги музейники приділяли трьом тісно пов’язаним темам – “класовій боротьбі”, “національному визволенні українців з-під гніту іноземних поневолювачів” та “братерській дружбі українського й російського народів”.

Діяльність князів Острозьких відображена у публіцистичних текстах співробітників музею як другорядний сюжет – всього лиш фон для розкриття значно важливіших тем у радянській схемі минулого. Готуючи їх до друку, автори користувалися здобутками як сучасної, так і старої, дореволюційної історіографії. Важливо, що принаймні деякі з авторів аналізованих праць прагнули залучити в роботу нові писемні, візуальні та матеріальні джерела, які черпалися з фондів музею та інших доступних сховищ. Тож попри ідеологічне забарвлення текстів, доробок острозьких музейників сприяв пізнанню історії краю доби князів Острозьких. Доби, яка по праву вважається періодом найбільшого розквіту міста над Вілією.

¹²⁵ *Халецький О.* Острозька школа-академія // Червоний прапор. – Ровно, 1976. – № 229 (20 листопада).

¹²⁶ Ідея про встановлення в Острозі пам’ятника Івану Федорову не була новою. Ще навіть у 1870 р. з подібною ініціативою виступали представники Московського археологічного товариства. Вдруге воно дебатувалася на початку XX ст., однак і цього разу задум не увінчався успіхом, див. *Тучемский М.* Проект памятника князю Константину Константиновичу Острожскому и первопечатнику Ивану Федорову от православного русского народа // Вольские епархиальные ведомости. – Почаев, 1907. – Часть неофициальная, № 35. – С. 1061.

¹²⁷ *Позіховська С.* Все про екслібрис // Зоря комунізму. – Острог, 1988. – № 91 (30 липня), № 92 (2 серпня).

Додаток 1

Праці співробітників Острозького краєзнавчого музею, присвячені князям Острозьким та їхній добі (1950-1980-ті роки)¹²⁸

1953

1. [Равчук Г.Р.] Пам'ятні події на Волині в роки Визвольної війни 1648-1654 рр. (до 300-річчя возз'єднання України з Росією по матеріалах експозиції Острозького краєзнавчого музею) // Відділ фондів ДІКЗО. – Архівна справа Г.Р. Равчука (*машинопис*). – 52 с.

1958

2. Равчук Г.Р. Путівник по історичних пам'ятках міста Острога. – Ровно, 1958. – 16 с.

1959

3. Равчук Г., Швед О. Острозька друкарня // Зоря комунізму. – Острог, 1959. – № 43 (6 вересня).

1960

4. Равчук Г.Р. Острог і його околиці. – Львів, 1960. – 115 с.
5. Равчук Г.Р. Острозький краєзнавчий музей. Путівник. – Львів, 1960. – 67 с.

1961

6. Равчук Г. Про походження назв площ і вулиць Острога // Зоря комунізму. – Острог, 1961. – № 70 (10 червня).
7. Равчук Г. Одвічні джерела // Зоря комунізму. – Острог, 1961. – № 92 (30 листопада).
8. Равчук Г. Путівник по історичних пам'ятках м. Острога. – Ровно, 1961. – 16 с.

1962

9. Равчук Г. Острог // Українська радянська енциклопедія. – Київ, 1962. – Т. 10. – С. 415.
10. Равчук Г. Гоща // Радянське життя. – Гоща, 1962. – № 5 (8 червня).

¹²⁸ Складено автором на основі: Одвічні джерела. Острогу – 900. Бібліографічний покажчик / П.І. Демчук, М.П. Манько, Н.П. Тимошук. – Рівне, 2000. – 192 с.; Музейні фахівці Рівненщини. Біобібліографічний покажчик / Укл. Н. Кожан, Л. Малишева. – Рівне, 2014. – 208 с.; Близняк М. Григорій Равчук. – С. 219-222.

11. *Равчук Г.* Острог // Радянське життя. – Гоща, 1962. – № 12 (20 червня).
12. *Равчук Г.* Корець // Радянське життя. – Гоща, 1962. – № 37 (3 серпня).
13. *Равчук Г.* Межиріч // Радянське життя. – Гоща, 1962. – № 52 (29 серпня).

1964

14. *Равчук Г.* Новомалин: історія міст і сіл нашого району // Радянське життя. – Гоща, 1964. – № 21 (18 лютого).
15. *Равчук Г.* Новомалин: село на Ровенщині // Червоний прапор. – Ровно, 1964. – № 11 (15 січня).

1966

16. *Равчук Г.Р.* По історичних пам'ятках міста Острога і його околиць. Путівник. – Львів, 1966. – 116 с.

1968

17. *Фрідрих О.* Коліївщина // Зоря комунізму. – Острог, 1968. – № 55 (14 травня).

1971

18. *Фрідрих О.* Коли помер Костянтин III Острозький // Відділ фондів ДКЗО. – Архівна справа О. Фрідриха (*машинопис*). – 6 арк.

1972

19. *Равчук Г.* Северин Наливайко // Зоря комунізму. – Острог, 1972. – № 47 (18 квітня), № 48 (20 квітня), № 49 (22 квітня).

1973

20. *Равчук Г.Р., Ткач І.О.* Острозький район. Острог // Історія міст і сіл Української РСР: Ровенська область / Редкол.: А.В. Мяловицький, В.Я. Мандрик, О.П. Молчанов [та ін.]. – Київ, 1973. – С. 431-446.
21. *Фрідрих О.П.* Хорів // Історія міст і сіл Української РСР: Ровенська область / Редкол.: А.В. Мяловицький, В.Я. Мандрик, О.П. Молчанов та ін. – Київ, 1973. – С. 461-468.

1974

22. *Хведась А.* Першодрукар Іван Федоров // Зоря комунізму. – Острог, 1974. – № 28 (5 червня), № 30 (12 березня).
23. *Мазурено Л., Халецький О.* Острог і перше українське книгодрукування // Зоря комунізму. – Острог, 1974. – № 18 (7 лютого).

1976

24. *Халецький О.* “Волинські Афіни” // Зоря комунізму. – Острог, 1976. – № 78 (29 червня), № 79 (1 липня).

25. *Халецький О.* Цікава знахідка // Зоря комунізму. – Острог, 1976. – № 73 (24 червня).

26. *Халецький О.* Острозька школа-академія // Червоний прапор. – Ровно, 1976. – № 229 (20 листопада).

27. *Халецький О.* Учителі і учні // Зоря комунізму. – Острог, 1976. – № 145 (4 грудня), № 146 (7 грудня).

1978

28. *Халецька Я.* Острог і полемічна література [XVI-XVII ст.] // Зоря комунізму. – Острог, 1978. – № 83 (11 липня), № 84 (13 липня), № 85 (15 липня).

29. *Халецький О.* Першодрукар і академія // Зоря комунізму. – Острог, 1978. – № 70 (10 червня), № 71 (13 червня), № 72 (15 червня).

1980

30. *Халецька Я.* Острозькі кахлі [XVI-XVII ст.] // Зоря комунізму. – Острог, 1980. – № 51 (26 квітня).

1981

31. *Хведась А.* З духовної скарбниці Острога: до 400-річчя острозьких видань І. Федорова [відбулася наукова сесія “Федорівські читання”] // Зоря комунізму. – Острог, 1981. – № 116 (26 вересня).

1983

32. *Бондарчук Я.* Волинські Афіни: з історії нашого міста // Зоря комунізму. – Острог, 1983. – № 63 (26 травня), № 64 (28 травня).

33. *Бондарчук Я.* Острозькі кахлі // Червоний прапор. – Ровно, 1983. – № 230 (3 грудня).

1985

34. *Хведась А.* Острозький державний історико-культурний заповідник: путівник. – Львів, 1985. – 56 с.

1986

35. *Бондарчук Я., Халецький О.* Шляхами історії // Зоря комунізму. – Острог, 1986. – № 65 (3 червня).

1987

36. *Позиховская С.* Государственный историко-культурный заповедник города Острога. Отдел истории книги и книгопечатания (часть экспозиции) // Музеи книжного дела: указатель музеев книги мира. – Москва, 1987. – С. 43-44.

37. *Равчук Г.Р., Ткач І.О.* Острог. Острог. Ostrog. Красназавчий нарис. – Львів, 1987. – 47 с.

1988

38. *Позіховська С.* Зберегти, не дати забути: чи бути пам'ятнику Івану Федорову в Острозі? // Зоря комунізму. – Острог, 1988. – № 8 (19 січня).

39. *Позіховська С.* Все про екслібрис // Зоря комунізму. – Острог, 1988. – № 91 (30 липня), № 92 (2 серпня).

1989

40. *Позіховська С.* "... Ріки, що наповнюють світ". З історії бібліотеки Острозької Академії // Червоний прапор. – Ровно, 1989. – № 16 (22 січня).

1990

41. *Рачківський О.* Северин Наливайко // Зоря комунізму. – Острог, 1990. – № 22 (17 лютого); № 23 (20 лютого).

42. *Рачківський О.* Острозька трагедія // Зоря комунізму. – Острог, 1990. – № (28 серпня).

1991

43. *Андрухов П.* Оборона Межиріча // Червоний прапор. – Ровно, 1991. – № 56 (27 березня).

Додаток 2

Стаття Олексія Фрідріха “Коли помер Костянтин III Острозький?”
(машинопис, перед 1971 р.)¹²⁹

КОЛИ ПОМЕР КН. КОСТЯНТИН III ОСТРОЗЬКИЙ

Костянтин Василій-Костянтинович, князь Острозький (для скорочення будемо його називати, як це зустрічається у деяких авторів, Костянтином III-ім) не відігравав в історії українських земель такої помітної ролі, як його знаменитий батько та давніші предки.

Мав він титул крайчого литовського, який в XVI ст. був вже лише почесним придворним титулом (не пов’язаним з виконанням обов’язків слуги короля) та старости володимирського. Староство це було уступлене йому батьком і після його смерті повернулося знову до батька.

В суспільних і державних справах Костянтин III приймав дуже незначну участь і тому мало лишилося про нього документальних відомостей.

Дослідники цікавилися його особою мало, лише при нагоді згадували його кількома словами та фразами. Лише П.Т. Вікторовський¹³⁰ приділяє йому, як жертві підступів ієзуїтів, дещо більше уваги¹³¹. Сукупність документальних даних про Костянтина III була причиною розбіжних відомостей про нього у різних авторів. Навіть у питанні основних дат його життя зустрічаються значні розходження. Точного року народження Костянтина III-о не називає жодний з авторів, які про нього писали. Вони зміщують навіть послідовність його народження відносно братів Івана (Януша) і Олександра. Так, М.А. Максимович¹³² та польський історик м. Острога С. Кардашевич вважають його найстаршим сином Василя-Костянтина Костянтиновича Острозького¹³³. Н.І. Теодорович¹³⁴ вважав Костянтина III наймолодшим сином Василя-Костянтина Костянтиновича || [арк. 2] Острозького, а його брата Олександра – середнім сином¹³⁵. П.Г. Вікторовський твердить, що

¹²⁹ Текст статті переданий максимально близько до оригіналу зі збереженням приміток автора. Коментарі як до дослідження О. Фрідріха, так і до використаної ним бібліографії, наведено внизу сторінки курсивом у квадратних дужках.

¹³⁰ [Тут одруківка, мали би бути ініціали “П.Г.”, тобто Петро Григорович].

¹³¹ П.Г. Вікторовський. Западно-русские дворянские фамилии, отпавшие от православ’я в конце XVI и XVII вв. вып. I. К., 1912, с. 8.

¹³² [Помилка, адже українською мовою має бути “М.О.”, тобто Михайло Олександрович].

¹³³ М.А. Максимович. Письма о князях Острожских к гр. А.Д. Блудовой. К., 1866, с. 39; S. Kardaszewicz. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. W.-K., 1913, с. 42.

¹³⁴ [Подібно як і у випадку з М.О. Максимовичем, у тексті статті О. Фрідріха закралася помилка з ініціалами Миколи Теодоровича – “Н.І.”, а має бути “М.І.”].

¹³⁵ Н.І. Теодорович. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии, т. II, Почаев, 1889, с. 644.

КОЛИ ПОМЕР КН. КОСТЯНТИН Ш ОСТРОЗЬКИЙ?

Костянтин Василій-Костянтинович, князь Острозький /для скорочення будемо його називати, як це зустрічається у деяких авторів, Костянтином Ш-Ім/ не відіграв в історії українських земель такої помітної ролі як його знаменитий батько та давніші предки.

Мав він титул крайчого литовського, який в ХУІ ст. був вже лише почесним придворним титулом, не пов'язаним з виконанням обов'язків служби короля/, та старости володимирського. Староство не було уступлене йому батьком і після його смерті повернулося знову до батька.

В суспільних і державних справах Костянтин Ш приймав дуже незначну участь і тому мало лишилося про нього документальних відомостей.

Дослідники цікавилися його особою мало, лише при нагоді згадували його кількома словами та фразами. Лише П.Т.Викторовський приділяв йому, як жертві підступів Ісзуїтів, децю більше уваги^{1/}. Сукупність документальних даних про Костянтина Ш була причиною розбіжних відомостей про нього у різних авторів. Навіть у питанні основних дат його життя зустрічаються значні розходження. Точного року народження Костянтина Ш-о не називає жодний з авторів, які про нього писали. Вони зміщують навіть послідовність його народження відносно братів Івана /Януша/ і Олександра. Так, М.А.Максимович та польський історик м.Острога С.Кардашевич вважають його найстаршим сином Василія-Костянтина Костянтиновича Острозького^{2/}. Н.І.Теодорович вважає жав Костянтина Ш наймолодшим сином Василія-Костянтина Костянтиновича

1/П.Г.Викторовский. Западно-русские дворянские фамилии, отпавшие от православия в конце ХУІ и в ХУІІ вв., вып. I, К., 1912, с. 8.

2/М.А.Максимович. Письма о князьях Острожских к гр. А.Д.Блудовой. К., 1866, с. 39; S. Karđasiewicz. Dzieje dawniejsze miast Ostroga. W.-K., 1913, с. 42.

Костянтин III був середнім сином і народився 1562 р., на три роки пізніше Януша, а думку про те, що Костянтин був старішим від Януша, вважає помилковою¹³⁶.

Не знали також дореволюційні дослідники точного року смерті кн. Костянтина III-го і у більшості випадків датували цю подію 1595 р. (цю думку, до речі, розділяють і деякі сучасні дослідники).

Так, С. Кардашевич писав: “найстаріший син (кн. Василя-Костянтина Костянтиновича Острозького) Костянтин, крайчий литовський, староста володимирський, згідно Несецького, перший із свого роду став католиком”. “Порочного життя”, розпусник, дивак, пізніше розкаявся, впав у містицизм, покутував, був широко відомий своїми дивними сновидіннями, жив на Поліссі в Берездові і помер молодим, маючи 33 роки, неодруженим у вербну неділю 1595 року. Поховали його в Острозі, в склепах католицького костьола, який реставрував його батько, князь Василій¹³⁷. Приблизно те ж говорив про Костянтина III М.А. Максимович, але підкреслював, що Костянтин III, хоча й “увлекався¹³⁸ католицизмом”, але “помер 1595 року у православної вірі своїх предків”¹³⁹.

В той же час польський історик Й. Антоні (Ролле) твердив, що Костянтин помер у 1600 році, маючи 33 роки. Очевидно, звідси це повідомлення перейшло у енциклопедію С. Оргельбрандта¹⁴⁰. || [арк. 3]

Аналізуючи повідомлення сучасника подій, автора Острозького літописця¹⁴¹, про смерть Костянтина III у 1588 р., радянський дослідник¹⁴² О.А. Бевзо не погодився однак із цією датою¹⁴³. Посилаючись на лист від 1 грудня 1592 р. батька Костянтина III до Львівського ставропігійського братства, в якому про Костянтина III говорилось як про живого, О.А. Бевзо погодився із думкою М.А. Максимовича і П.Г. Вікторовського, що смерть Костянтина III сталася 1595 р.¹⁴⁴ Аналогічних поглядів притримується сучасний польський історик М. Гембарович. Правда, він вважає, що участь самого князя Василя-Костянтиновича¹⁴⁵ зводилася лише до згоди на написання такого листа від свого імені, а справжніми авторами його було княже

¹³⁶ П.Г. Вікторовський. Указ. соч., с. 8, 20.

¹³⁷ С. Кардашевич. Вказ. тв., с. 42.

¹³⁸ [Далі закреслено: “иезуитами учением ие[зуитов]”].

¹³⁹ М.А. Максимович. Вказ. тв., с. 46. Див. також: Н.И. Теодорович. Вказ. тв., с. 644; П.Г. Вікторовський. Вказ. тв., с. 28. [Два останні рядки на другому аркуші статті закреслені: “Радянський дослідник Острозького літописця, спираючись на текст цього джерела”].

¹⁴⁰ Др. Антоні (Rolle). Trzy opowiadania historyczne. Lwów, 1880, с. 62. Encyklopedja powszechna, t. VII. Warszawa, 1884, с. 363.

¹⁴¹ [Фрагмент “сучасника подій, автора Острозького літописця” вставлено над рядком].

¹⁴² [Далі закреслено: “одна[к]”].

¹⁴³ [Фрагмент “не погодився однак з цією датою” закреслений; рукописні нотатки над цим і наступним рядком відчитати не вдалося].

¹⁴⁴ О.А. Бевзо. Львівський літопис і Острозький літописець. К., 1971, с. 156-157.

¹⁴⁵ [Так в оригіналі].

духовенство¹⁴⁶. Крім того, М. Гембарович звернув увагу на те, що¹⁴⁷ згадуючи Костянтина III-го, батько Василій-Костянтин промовчав про найстаршого сина Івана (Януша), який був уже на той час запеклим католиком¹⁴⁸. Цю обставину намагався пояснити ще П.Г. Вікторовський, за думкою якого Костянтин II “переконував Львівське братство потурбуватися про його сина Олександра, “да не имеют в нем части единыя иезуиты”, вказуючи лише на сумний приклад свого сина Костянтина¹⁴⁹, пострадавшего від єзуїтського “участія”, а не згадав про Януша, очевидно, тому, що той відпав¹⁵⁰ від православ’я без їх (єзуїтів) участі¹⁵¹.

Ми не згодні з думкою, що в листі кн. Костянтина II-го, писаному з Дубна 1 грудня 1592 р., князь Костянтин III згадується живим.

В цьому листі мова йде про оточення князя Олександра духовною опікою, щоб він не потерпів як князь Костянтин (“да не сице от вас¹⁵² поблиз суще небрежения ради, якож и Константин, сын мой, постраждает”). Отже, князь Костянтин III “постраждав” – потерпів. Що ж розуміти під цими словами, якщо припустити, що він був живий в цей час? || [арк. 4] Якщо припустити, що Костянтин III був ще живий, то як же він міг “постраждати”, що розуміти під цим висловом? Якщо автор листа мав на увазі перехід Костянтина у католицтво, то чому ж зовсім¹⁵³ не згадується про “страждання” Януша, котрий¹⁵⁴ був уже запеклим католиком. Ось чому, на нашу думку, слово “постраждав” у даному випадку означає не “духовну”, а фізичну смерть Костянтина III-го. Костянтин II або православні священники з його оточення вбачали у цій смерті кару божу за те, що Костянтин III зрадив віру своїх батьків і побоювались, що це може статися і з Олександром, якщо не вберегти його від впливу іезуїтів¹⁵⁵.

Більш відверто висловлював такий погляд славетний Іван Вишенський: “и чим же прославил Константин Острожский, который простоту христианскую отбиг и хитрост мирскую папешское віри як чачку (цяцьку) прелесную ухватил? Не скоро ли сзез и пропав! А чем плод по собі не оставил? Для того, иж христианство стратил”¹⁵⁶.

¹⁴⁶ [У цьому місці О. Фрідрих вставив зноску, яку потім викреслив].

¹⁴⁷ [Далі закреслено: “називаючи”].

¹⁴⁸ M. Gębarowicz. Iwan Fedorow i jego działalność w latach 1569-1583 na tle epoki. Warszawa-Wrocław, 1970, с. 147.

¹⁴⁹ [Далі закреслено: “III-го”].

¹⁵⁰ [Далі закреслено: “ві[д]”, оскільки слово не могло вміститися в рядок].

¹⁵¹ П.Г. Вікторовський. Вказ. тв., с. 21.

¹⁵² [Далі закреслено: “п[облиз]”, оскільки слово не могло вміститися в рядок].

¹⁵³ [Слово написано над рядком].

¹⁵⁴ [Слово правлене з “которий”, далі закреслено слово “тоді”].

¹⁵⁵ [Далі закреслено: “Не випадково, у цьому ж значенні розумів”].

¹⁵⁶ И. Вишенский. Сочинения. М.-Л., 1955, с. 34. Ці осуджуючі Костянтина III-го слова І. Вишенського аж ніяк не свідчать на користь тієї думки, що цей князь перед смертю повернувся до православ’я.

Важливим доказом того, що на той час, коли вищезгаданий¹⁵⁷ писався лист, Костянтина III-го вже не було в живих, а власноручний¹⁵⁸ підпис Костянтина II-го, де він називає себе старостою Володимирським¹⁵⁹. А вже староство Володимирське Костянтин II уступив у свій час сину Костянтину III-у, а якщо тут він знову пишеся володимирським старостою, значить ця посада знову повернулася до нього. Це могло трапитися лише після смерті Костянтина III-го, бо відібрати у останнього цей титул, не давши взамін нічого, було б¹⁶⁰ приниженням честі для Костянтина III і водночас роду Острозьких взагалі, чого б батько не зробив би.

Про те, що Костянтин III помер значно раніше 1595 р. свідчить також || [арк. 5] пленіпотенція (доручення, уповноваження) князя Костянтина II-го Прокопові Павловичові і Криштофу Кгольському, видана в Дубно 1¹⁶¹ квітня 1594 р.¹⁶² Так як цей документ зовсім не був введений у науковий обіг, подаємо його текст повністю, хоч питання, порушеного нами, стосується лише його перша частина:

“Я, Костентин, кнежа Острозское, воєвода Киевский, маршалок земли Волынское, староста Володимерский, ознаймую тым листом моим, иж на рочки¹⁶³ кгородские Луцькие, которые на ден чотырнадцетый априля в року теперешнем тисеча пясот деветдесят четвертого припадут и сужоны будут в замку Луцком, позвалом одним позвом врожоную паню Александровую Тышьковичовну, позосталую малжонку¹⁶⁴ зошлого князя Костентина Острозского, крайчого Великого князества Литовского, а теперешнюю малжонку урожоного пана Миколая Язловицкого з Бучача, старосты Снятинского, сполне с тым же ее м(и)л(остивым) паном малжонком, яко опекуном, до прислуханя чиненя екъзекуций ведле декрету трибуналсаго Любелского за заруки, которые тым декретом ведле опису ее м(и)л(ости) доброволного суть сказаны, его м(и)л(ости) князя Матыса Воронежского зе

¹⁵⁷ [Слово написане над рядком].

¹⁵⁸ [Слово написане над рядком].

¹⁵⁹ ЦДДА УРСР у Львові, ф. 129, оп. 1, од. зб. 191, с. 1.

¹⁶⁰ [Далі закреслено: “прини[женням] га[...]”].

¹⁶¹ [Дата правлена з “13”].

¹⁶² Оригінал її був у Й.В. Новицького. Фотокопія знаходиться у ЦДДА УРСР у Києві, ф. 221, оп. 1, спр. 653, 654. [У справі 653, дійсно, зберігається фотокопія цього умоцваного листа, натомість справа 654 – це, відповідно до опису, “Грамота князя Костянтина Острозького Львівському єпископу Іоні Балабану про надання йому, до ласки княжої, в держання та уживання Дерманського монастиря із зобов’язанням закінчити будівництво мурів і сприяти оздобленню храму. Фотокопія. 15 лютого 1608 р.”. Обидві ці копії, а разом з ними ще одна під № 655 (“Випис із луцьких гродських книг про повідомлення князя Януша Острозького, що Василь Малинський відновлює проти нього судову справу, почату проти його покійного батька князя Костянтина Острозького про пограбування в с. Глуську хліба, його власного та підданих його. Фотокопія (документ без закінчення). 18 березня 1608 р.”) були внесені в склад фонду на підставі акту про передачу від 12.XII.1972 р.].

¹⁶³ [Слово правлене; спочатку було написано “роки”, потім додано літеру “ч” над рядком].

¹⁶⁴ [Далі закреслено: “урожоного пана”].

Збаражу и малжонку его паню Настасю Гулевичову осми позов, доведечи справедливости и грабежа подьданным короля его м(и)л(ости) Демидовским, державы моее в воеводстве Киевском, яко о том всем на позвех моих звышпомененых ширей реч ест¹⁶⁵ описана и доложона, с тыми всими особами звышпомененых для пильных потреб своих быти не могу, тогда на мestyце свое против их милостям звыш менованым особам так всим сполне, яко и кождому з особна, посылам там приятелей и слуг своих пана Прокопа Павловича Криштофа Кгольского, слугу своего, которым тым умоцованым¹⁶⁶ так всим сполна, як и кождому з особна, далом моц и тым листом моим даю наперед до всих поступков правных в попартю тых справ моих, и я головную сю || [арк. 6] реч розправити, приймуючи через тых умоцованых зыск и страту, и на¹⁶⁷ том дал тот мой лист под моею печатю и с подьписом власное руки¹⁶⁸ моей, писан у Дубне року тисеча пятсот деветдесят четвертого м(ися)ца априля трететого¹⁶⁹ надцатого дня”.

Костентин Острозский.

Лист умоцованый до права.

(З другої сторони: Ре іроте суа од .X. Ко та ту а От. ое. Кіо. Ио .Ра оісоі у о кіеми ато од і ткіс ра міаус оеми о овамі. а ук у тате а а. А 1594 13 ар .Рі а и Див іЕ.Ро и ки.)¹⁷⁰

В першій частині цього уповноваження князь Василій-Костянтин Острозький ясно говорить про те, що він покликав на суд (очевидно в майновій справі) колишню дружину свого сина Костянтина, яка вийшла вдруге заміж за Миколу Язловецького з Бучача, старосту Снятинського. Коли удова¹⁷¹ Костянтина III-го встигла вийти вже на той час (1.IV.1594 р.¹⁷²) вдруге заміж, що ніяк не могло статися протягом одного року. Це було б неможливо навіть якщо припустити, що він 1 грудня 1592 р. ще жив, а помер у вербну неділю 1593 р., бо рік вона повинна була носити жалобу по першому чоловікові. Це ясно говорить, що Костянтин III Острозький помер набагато раніше 13 квітня 1594 р. і дає підставу вірити автору “Острозького

¹⁶⁵ [Слово правлене; спочатку було написано “есть”, потім останню літеру викреслено].

¹⁶⁶ [Слово правлене; спочатку було написано “умоцоньм”, потім ще дві літери додано над рядком].

¹⁶⁷ [Далі закреслено: “то[м]”, оскільки слово не могло вміститися в рядок].

¹⁶⁸ [Далі закреслено: “мое[й]”, оскільки слово не могло вміститися в рядок].

¹⁶⁹ [Так в оригіналі].

¹⁷⁰ [Так в оригіналі].

¹⁷¹ [Початок речення правлений; спочатку було написано і закреслено “Як”, далі “Коли жінка”; потім друге з цих слів викреслено і над ним дописано: “удова”].

¹⁷² [Дата правлена; спочатку було написано “13.IV.1594”, після чого у першій з цих цифр, яка позначає день, закреслено трійку].

літописця”, за яким Костянтин III помер ще в 1588 р.¹⁷³ Генеалогічна¹⁷⁴ цінність наведеної нами пленіпотенції полягає також в тому, що¹⁷⁵ не тільки стверджує факт одруження Костянтина III, який заперечувала переважна більшість дослідників, але вказує її дівоче ім'я і дівоче прізвище.

На жаль, точно встановити, коли народився Костянтин III, неможливо. За Вікторовським, це сталося у 1562 р., а значить¹⁷⁶ помер¹⁷⁷ за нашими підрахунками¹⁷⁸ у віці 26 р., а за дослідниками Й. Ролле і Ю. Длугошем – у приблизно у 1557 р. і, відповідно, маючи 21-22¹⁷⁹ роки¹⁸⁰. Отже, встановлена нами дата смерті князя Костянтина III-го Острозького не тільки ще раз¹⁸¹ стверджує точність такого відомого¹⁸² джерела, як Острозький літописець, але й уточнює генеалогію (історію) роду Острозьких, що має певне значення для дослідників суспільних та політичних відносин на Правобережній Україні- || [арк. 7] ні у др. пол. XVI ст.¹⁸³

ДІКЗО. – НДФ 5415, арк. 1-7.

¹⁷³ [У цьому місці О. Фрідріх вставив зноску, а на наступній сторінці розмістив примітку, яку згодом викреслив: “М.П. Ковальський на основі неопублікованого акту про розділ володінь у 1603 р. між Янушем і Олександром Острозьким також називає дату смерті Костянтина III – 1588 р.”].

¹⁷⁴ [Слово написано над рядком].

¹⁷⁵ [Далі закреслено: “доказу[є]”].

¹⁷⁶ [Слово написано над рядком рукою О. Фрідріха].

¹⁷⁷ [Далі закреслено: “маючи”].

¹⁷⁸ [Фраза “за нашими підрахунками” написана над рядком].

¹⁷⁹ [Так в оригіналі].

¹⁸⁰ Вікторовський. Вказ. тв., с. 26; А. Ролле. Вказ. тв., с. 26; Jozef Długosz. Podział latyfundi-um Ostrogskich roku 1621. Acta Universitatis Vratislaviensis. I. № 108. 1969 (окремий відбиток), с. 3.

¹⁸¹ [Слова “ще раз” написані над рядком].

¹⁸² [Слово написано над рядком].

¹⁸³ [У сучасній історіографії рік смерті литовського крайчого Костянтина Острозького не викликає дискусій. Помер князь навесні 1588-го, за кілька місяців до того склавши свій заповіт, див. Демченко Л., Тесленко І. Тестаменти князів Острозьких XVI ст. // Острозька давнина. – Остріг, 2014. – Вип. 3. – С. 258].